

החינוך בצה"ל – "תמיכה אזרחית" או "ליבה מעצבת"?

תגובה למאמרו של ד"ר ארז סוורדלוב "אזרח תפקידים בצה"ל"
(מערכות 358, אפריל 1998)

אל"ם (מיל') אהוד פראוור

מנהל הגימנסיה העברית
בירושלים. בעבר סגן
קצ"ר ועורך "במחנה"

שבה פעלה מערכת החינוך של הצבא באופן בלעדי לפי אחת הגישות. הנטייה ההיסטורית של המערכת הצבאית הייתה למזג את שתי התפיסות, תוך שהיא מדגישה אחת מהן יותר מאחרת.

על-פי התפיסה "האזרחית" מיועד החינוך בצה"ל לספק שני צרכים:

1. עיצוב העם. הצבא – לפי גישה זו –

הוא "תחנת החינוך" המחייבת האחרונה בדרכו של הצעיר הישראלי. לכן יינתנו בתחנה זו ידע בסיסי בעברית לעולים חדשים, השכלת יסוד למי שחסרים אותה ועולם ערכים בסיסי לכל מי שעובר דרכה: הכרת הארץ, תודעה ציונית ומחויבות לדמוקרטיה.

2. להביא את האזרחי אל

המחנה הצבאי. זהו שירות "רווחה", הבא להיטיב את תנאי חייהם של החיילים, להביא "כתם צבע" לחיי המחנה האפורים. המפגש עם

התרבות, עם האזרחי, עם הבית אמור לחזק את רוחו של הלוחם. הדבר מושג באמצעות הרצאות מרחיבות אופקים של מרצים אזרחים, באמצעות הופעות של אמנים ואפילו באמצעות חלוקה סדירה של עיתונים.

התפיסה "האזרחית" על שני חלקיה היא בוודאי מרכזית בעיצוב דרכו של החינוך בצה"ל הן בעבר והן בהווה, אולם מקומו הארגוני של החינוך בצה"ל בראשיתו מצביע על עדיפות מסוימת שניתנה אז לתפיסה זאת. באותה עת הוגדרה מערכת החינוך הצבאית כ"שירות חינוך" בתוך מטכ"ל

זו כלולים "כלל התפקידים שעניינם סיפוק צורכי הפרט, שהם אזרחיים ביסודם, קרי אינם מיוחדים לתפקידים הצבאי דווקא של החיילים". בין התחומים הנמנים בצד כביסה, גיהוץ, ואחזקת רכב "לבן", גם דת, השכלה וחינוך, עיתונות ותקשורת.

אין בכוונתי לריב את ריבו של העיסוק בתקשורת. כבר למדנו שיש לניהול נכון של דוברות משמעות אסטרטגית,

לחינוך בצה"ל יש באופן מסורתי שתי תפיסות: התפיסה "האזרחית" והתפיסה "הצבאית". אין אלה תפיסות עולם מנוגדות

המסוגלת להשפיע על גורלה של מערכה. לפחות מאז מלחמת לבנון העיסוק בתקשורת תחת הכותרת של "תמיכה אזרחית" הוא אנכרוניסטי.

אולם את עיקר דבריי אני רוצה להקדיש לשאלת מקומו הנכון של החינוך בצבא בין "תמיכה אזרחית" ל"ליבה מעצבת".

לחינוך בצה"ל יש באופן מסורתי שתי תפיסות: התפיסה "האזרחית" והתפיסה "הצבאית". אין אלה תפיסות עולם מנוגדות. גם לא ניתן להצביע על תקופה

ד"ר ארז סוורדלוב מציע במאמר נבון ומפורט (מערכות 358, אפריל 1998) לאזרח תפקידים בצה"ל בהיקף נרחב. מעבר לכל תועלת אחרת טמון באזרח פוטנציאל חינוכי של הבחנה בין נורמות "מפעליות" לנורמות צבאיות – פוטנציאל לחידוד הנורמות המיוחדות של לובשי מדים. אלא שלפחות בתחום אחד חוזרים דבריו של סוורדלוב לוויכוח ישן-נושן – ויכוח אשר חשבתי כי הוכרע כבר לפני כשני דורות.

כזכור ממין סוורדלוב את העיסוקים הצבאיים לשכבות המוגדרות על-פי קרבתן ללחימה בפועל וכן על-פי עוצמת השפעתן על תוצאות הלחימה. הוא מחלק את התפקידים הצבאיים על-פי ליבות: ליבה מבצעית, ליבה מסייעת, ליבה מעצבת (תפקידים המעצבים את האלימות ואת הרמה של החיילים המשתתפים לאחת משתי הליבות הראשונות). כמו כן הוא מגדיר שתי ליבות נוספות, אשר התפקידים הכלולים בהן ניתנים ברובם לאזרח: תמיכה לוגיסטית ותמיכה אזרחית. בקביעה אחרונה

אכ"א – אחד המנגנונים שנועדו לשפר את רווחת החיילים.

אלא שגם בעת שהחינוך לא היה אלא שירות בתוך אכ"א, הייתה ההפרדה בין הצבאי לאזרחי בעייתית. למשל ההסברה יועדה להנחיל ערכי יסוד של החברה המתהווה, אך גם לתרום במישור להשגת המשימה, לטפח מורשת קרב ולהקנות את עולם הערכים של הצבא. דוגמא נוספת היא תופעת הלהקות הצבאיות. מצד אחד מדובר בקבוצות צעירים שהגישו חומרים שנכתבו והולחנו בידי אנשי מקצוע אזרחיים; מצד שני מדובר בהופעות של לובשי מדים עבור לובשי מדים.

אבל כפל המטרות הומחש במיוחד בתחום של קליטת העלייה. כך ניסח הרמטכ"ל, רב-אלוף יגאל ידין, את מטרות החינוך בצבא באיגרת שכתב למפקדים:

במלחמה מודרנית יש זהות בין החי"ל והאזרח. היקר המלחמה ועוצמתה מחי"לים זאת. תכונותיו של האזרח הן הן הבונות את החי"ל, את שילובו בחברה הלאומית, את השתרשותו במולדת, את הפטריוטיות שלו, הרגלי המשמעת הציבורית שלו, רמת השכלתו, כושר עבודתו וכו'. לנו חסר עדיין האזרח המושלם, ואנו מצויים לעצב אותו בזמן שאנו מחנכים את החי"ל. נוסף איפוא על התפקיד, המוטל על כל צבא אחר – לעשות מהאזרחים חיילים – מוטל עלינו גם תפקיד לעשות

מהחיילים אזרחים, או ליתר דיוק: לעשות חיילים יוצאי כל הגזות, שאינם אזרחים מושלמים עדיין ואינם חיילים – אזרחים ישראלים מושלמים, אוהבי המולדת, בעלי הכרה וחיילים לוחמים.

מייד אחרי מלחמת השחרור פורק שירות התרבות, ובמקומו הוקמה מפקדת קצין חינוך ראשי (אם כי החינוך לא הוגדר כחיל עד שנות ה-80). המפנה סימן הכרה של הצבא בתפיסה שונה של תרומת החינוך לחיי הצבא – התפיסה "הצבאית".

על-פי תפיסה זו מיועד החינוך לענות על צרכים הקשורים כולם לחיזוק הלוחם והמסגרת הלוחמת. הבנת ההקשר הלאומי הרחב, הבנת מטרות הפעולה, הפנמת ערכים בסיסיים של הצבא, לכידות הכוח הלוחם – כל אלה הם יעדים שהחינוך הצבאי אמור לתמוך בהשגתם. מסורת הפלמ"ח, מורשת החינוך ב"הגנה" ואירועים שונים במלחמת השחרור הבליטו את תפקיד ההסברה – ממטלותיה המובהקות של מערכת החינוך – בטיפוח ההזדהות עם המשימה ובהשגת הניצחון בקרב. סיפור "דידקטי" של אליהו (מיל) יהודה ואלך מ-1952 ממחיש גישה זו:

חוליקאת לא נכבשה. אם כן היה ברור, שאם לא נפתח באחד מן המקומות מעבר לנגב, אי-אפשר יהיה להשיג את מטרות המבצע כולו, שהיה מיגור הצבא המצרי ושחרור הנגב. באותו שלב קרא מפקד החטיבה, שמעון אבידן, למפקדי הגדודים, ולאחר שהוצאה הפקודה על חוליקאת, הוא הוסיף דבר אחד. הוא אמר: "אני מעולם לא אמרתי שיש לבצע משימה בכל מחיר. אני גם במקרה הזה לא רוצה לומר זאת. אבל הייתי רוצה שכל החיילים יבינו את החשיבות שיש לשחרור חוליקאת לשם שחרור הנגב."

כידוע לכם, קרב חוליקאת היה אחד הקרבות האכזריים במלחמת השחרור. למעשה לאחר חקירה ניתן לומר בביטחון, שהוא הושג והוכרע לחיוב כתוצאה מכך שמפקדי הגדודים אמרו לחיילים שלהם, שמפקד החטיבה הסביר שכיבוש חוליקאת הכרחי לשם שחרור הנגב. החיילים – מתוך הבנת העניין – התעקשו, התאמצו והשיגו.

בהוראת הפיקוד העליון, שהתפרסמה ב-1956, באה לידי ביטוי התפיסה "הצבאית" במטרות החינוך של צה"ל.

הפי"ע 3.0901 החינוך בצבא

1. מטרות החינוך הצבאי ביחידה צבאית הן:
 - א. טיפוח מוראל גבוה של חיילי היחידה.
 - ב. הבאת החייל לידי הבנת פעולותיו, מטרותיו והזדהות איתן.
 - ג. קידום התפתחותו השכלית של החייל ופיתוח כושרו המחשבתי.
 - ד. ליכודת החברות של היחידה על-ידי טיפוח הווי תרבות ישראלי (בהמשך מוגדרת מטרות ההווי והבידור לתוך את החייל ואת היחידה לחי" חברה ורעות חיילים ולטפח ביחידה רוח צוות והווי צבאי ישראלי).
 - ה. סיפוק צורכי התרבות של החייל כאדם.

יש כאן איפוא הכרעה ברורה. הוראות הפיקוד העליון מ-1956 קובעות סדר ברור. בראש רשימת המטרות של החינוך בצה"ל מופיעות המטרות "הצבאיות". רק לאחר מכן מופיעות המטרות "האזרחיות". ההבנה הזאת חייבה הגדרה של תפקיד המפקד לעומת תפקידו של קצין החינוך. נדחה המודל של "הפוליטרוק", ובמקומו התקבלה התפיסה המדגישה כי השגת מטרות החינוך הינה מתפקידי המפקד –

מפקדי הצבא בדרג הבא במגע עם חיילים לא השתתפו במלחמה (להבדיל מניסיון רב שצברו בבט"ש). במצב זה ישנה חשיבות עצומה לטיפול מורשת הקרב כבסיס לגאווה יחידה וכמורה דרך באימונים. לסיכום: כל אלה הן משימות צבאיות מובהקות, הניתנות להיעשות על-ידי לובשי מדים בלבד. בשפתו של סוורדלוב: הן משתייכות לליבה המעצבת. אזורו החינוך בצבא אינו הולם איפוא את יעדיו העכשוויים ואת מקומו "בין הליבות". אולם מדברים אלה אין להסיק, כמובן, שאין תפקידים מקצועיים, שניתן וכדאי לאזר, בעיקר במטה של חיל החינוך.

מקורות

1. סא"ל אהוביה מלכין, **מוראל, חינוך וערכים בצה"ל**, אסופה הכוללת סיכומים של דיוני מטכ"ל בנושאי חינוך, הרצאות של אל"ם אהרון זאב (שהיה קצין חינוך ראשי), חומר למפקדים וכו'. האסופה פורסמה בסטנסיל וכוללת חומר עד לשנת 1956.
2. שם.

הלאומית מדגישה את הפרט ותחרותיות וממעיטה בערך הראייה המשותפת לטווח ארוך, תהיה חשיבות עצומה ליכולתו של הצבא לספק תשובה לשאלות ה"למה". על הנחיית מפקדים בתחום הזה מופקדת באופן מסורתי מערכת החינוך של הצבא. זאת ועוד: משהו השתנה בחברה שלנו, וכבר לא ניתן לצפות להסכמה חברתית מלאה בתחום של מדיניות הביטחון. תמיד יהיה ציבור של אזרחים – ולכן גם של חיילים – אשר לא יודהה עם משימה זו או אחרת. דווקא בתקופה של מחלוקת לאומית על יעדי הביטחון ישנה חשיבות להנחלת מושגים הקשורים לתפקידו של צבא בחברה דמוקרטית כגורם ממושמע, המבצע מדיניות הנקבעת על-ידי ממשלה נבחרת (ומכאן נגזרות חובות החייל). יהיה זה נכון שמי שחוזה את הקונפליקט – קרי לובש מדים – יעסוק בכך.

● עולם של הפרטה מחד גיסא ושל מחלוקת לאומית מאידך גיסא אינו תורם למוטיבציה הצבאית, כפי שתרם העולם הערכי של בוגרי התיכון בדור הקודם. על כן מחויב הצבא לטפח ביתר שאת רוח יחידה, לכידות קבוצתית ומחויבות ל נ ו ר מ ו ת הפנים-צבאיות. ב ש נ י ס האחרונות גברה ההבנה לסוגיה הזאת, ותוכניות ה ח י נ ו ך היחידתיות נעשות מתוך התייחסות עמוקה ורצינית לצורכי היחידה, לאפיוניה המיוחדים וברוח הנחיותיו של מפקד היחידה. מערכת החינוך פועלת בהקשר זה על-פי המנדט שלה כיועץ מקצועי למפקד.

● ישנן משימות צבאיות מן חדש: אלה מחייבות הבנה רחבה יותר של התמונה הכוללת לשם השגת המטרה המיידית, הטקטית. הוויית המלחמה באינתיפאדה התאפיינה במשימות כאלה. באופן טבעי העלתה המציאות הזאת את חשיבותו של החינוך בהסברת המשימה. נוצרה והתפתחה שיטת עבודה של מפקדים עם קציני חינוך.

● צה"ל לא נלחם מלחמה כוללת מאז 1982, ובאופן מהותי יותר מאז 1973. רוב נעשו בעיצוב רוח היחידה או עוסקים – ואכן הוראת הפיקוד העליון האמורה מגדירה כי "המפקד בכל שלבי הפיקוד אחראי לחינוך חיילי העוצבה או היחידה הנתונה לפיקודו". קצין החינוך הוגדר (כמו כל קציני החיל הראשיים בהפ"ע 2.0201) כיועצ או כמנחה מקצועי.

בין שתי התפיסות עוצבה דמותו של החינוך בצה"ל. לאורך השנים ניתנה בדרך כלל עדיפות לתפיסה "הצבאית", אם כי בתקופת כהונתו של רב-אלוף רפאל איתן כרמטכ"ל ניתנה דומיננטיות רבה לתפיסה "האזרחית". הקמת המקא"ם (מרכז קידום אוכלוסיות מיוחדות) נעשתה מטעמים מובהקים של תרומת צה"ל לחברה (אם כי היה ברור שיש לחיילי מקא"ם משמעות מסוימת במצבות כוח האדם). בפעילות החינוכית הודגש הפן העיתי הרחוק (שיפור דמותה הציבורית והאזרחית של המדינה) על פני הצד המוראלי הצבאי המידי.

באותה תקופה התגלה הכוח המיוחד – הסמלי והמעשי – של נושאי מדים בביצוע מטלות "אזרחיות". קשה לדמיין את המפעל העצום של ההשכלה בצה"ל מתבצע שלא במסגרת של בסיס צבאי (תוך שמונצלת העוצמה החינוכית של ההסתגלות למשמעת הצבאית) ושלא על-ידי הציבור המחויב, הנפלא של מש"קיות וקצינות הוראה. (אין זה אומר שלא ניתן לאזרח תפקידים בתחומים של פיתוח תוכניות ושל הדרכת מורים. כאן אני מקבל את ניתוחו של סוורדלוב: ניתן וכדאי לאזרח חלק ממערך הקבע המקצועי העוסק בנושא).

התחומים שבהם יצטרך צה"ל לעסוק בשנים הקרובות הינם ברובם מתחום התפיסה "הצבאית".

● טיפול במוטיבציה של בני נוער לשרת בצבא באמצעות מתן חינוך לאומי-אזרחי בסיסי. זה חייב להיעשות על-ידי בתי-הספר תוך דיאלוג עם הצבא. במקביל אין ערוך לחשיפה מתוכננת ונבונה של נוער להוויית השירות הצבאי ולערכים המאפיינים את צה"ל. את זה יוכלו לעשות רק לובשי מדים.

● דווקא בתקופה, שבה המסגרת

אזורו החינוך בצבא אינו הולם איפוא את יעדיו העכשוויים ואת מקומו "בין הליבות"